

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2017 | ÅRGÅNG 21

Bokförlaget THALES

TORBJÖRN TÄNNSJÖ: *Vänsterdocenten*, Stockholm: Fri Tanke förlag, 2017.

TORBJÖRN TÄNNSJÖ, PROFESSOR i praktisk filosofi vid Stockholms universitet, har skrivit en läsvärd och tankeväckande självbiografi, *Vänsterdocenten*. Han vill »ta sitt förflutna på allvar». Det förflutna existerar ju som upplevelse fortfarande i minnet hos de flesta människor och gör sig påmint både i nutid och förmodligen även i framtiden. Han kallar sin bok en »intellektuell biografi». Det är filosofiska hållningar och system som i första hand analyseras.

Under 1970-talet ingick i idéhistoria i Umeå, där jag arbetade, en delstudiekurs som vi kallade just intellektuell biografi. Vi tänkte oss att det vore lättare att sätta sig in i hur tänkare i olika tider kommit fram till sina uppfattningar, om vi själva frågade oss vad som påverkat oss i livet. 70-talet var vänsterns stora tid i Umeå, många läste idéhistoria inte minst för att få en snabb lektion i marxistiskt tänkande. Studenterna beskrev utförligt hur de kommit att »bli vänster». Det handlade till stor del om kompisar. Studenterna skrev om hur de påverkats av KFML, VPK, Förbundet kommunist eller trotskisterna. Påverkan gick på ett lustigt sätt utifrån och in. Biografiskribenterna ville bli »som dom», alltså de som var engagerade i samhällsfrågor, en process som tog sin början i kläder och stil och sedan fortsatte till språk, tankar och uppfattningar. Men de talade också om något som de hade svårt att formulera, ett slags allt tydligare insikt om att det fanns grundläggande orättvisor i samhället. Det beskriver en genomgripande upplevelse. De såg därefter världen med nya ögon, andra moraliska mönster framträdde och ersatte de gamla.

Om sådana upplevelser berättar inte Tännsjö mycket, i stort sett bara i förbigående, i meningar som »jag brydde mig om människors välfärd. Jag reagerade på orättvisor». Det handlar inte så

mycket om känslor men desto mer om tankar, nästan som om känslor och tankar inte hörde ihop.

Den här kritiken är egentligen den enda invändning jag har emot Tännsjös självbiografi, men den möter på olika plan. Det är inte så att jag ogillar hans ställningstaganden. När han avvisar Therborns pompösa djupsinne håller jag med honom, liksom när han påpekar det falska tankedjupet hos många av vänsterns gurus. Tännsjö fortsätter helt enkelt att vara analytisk filosof, när många av vänsterns andra tänkare diskuterade Althusser eller Paul Ricoeur. Han vågar till och med vara utilitarist, en filosofisk strömning som inte hade många svenska anhängare vid början av 70-talet. Och ännu mer egensinnigt: han fortsätter att vara det, tar ställning i olika frågor och för fram egna tolkningar som vinner respekt bland filosofer utanför landet. Han talar om sin lust att utmana, även till priset av att förefalla löjlig, och hänvisar till Stendhal som menar att man måste stå för sina åsikter också när folk skrattar åt en.

Ett av kapitlen faller typiskt nog utanför den här kritiken, nämligen det första som handlar om barndomen och ungdomen, en tid som antas rymma fler känslor än tankar. Tännsjö skriver en hel del om sin far, från början arbetare som läst sig upp till lärare, och som är rädd för att sonen genom olika politiska utspel skall spolia sin akademiska karriär. I upprepade kontroverser med fadern tycker sig Tännsjö med hjälp av sina argument få ett »övertag över pappa». Men var pappans inställning så förfärligt konstig? Uppväxt tio år tidigare i en arbetarfamilj i Göteborg blev även mina föräldrar upprörda över mina »utspel». De hade, som många på den tiden, den sociala klättringen i blodet, det Tännsjö kallar »klassförräderiet». Jag gjorde naturligtvis som jag ville, men inte utan en viss förståelse för pappas inställning. Han hade passat i ett intellektuellt yrke, men fick hela livet stå vid en svarv. Han ville att jag skulle få det bättre, inte bara ekonomiskt, utan även intellektuellt. Tännsjö kan bara se situationen från ett håll.

Ännu konstigare blir det när det gäller mamman. Tännsjö hade som barn problem med luftrören. Vid ett tillfälle säger mamman att hon skulle önska att hon kunde byta med sin son och bära »dina plågor i ditt ställe». Torbjörn tycker emellertid att mamman är ute

efter att ta huvudrollen ifrån honom. Han är ju den som lider. Det är som om han, även i skrivande stund, bara kan tänka sig att det är av egoistiska skäl hon säger det hon säger. Men motiven kan ju samtidigt vara olika, önskan att ta den sjukes roll utesluter inte att det också är av empati hon vill det. Det ena motivet omöjliggör inte det andra. Men för Tännsjö är situationer ofta antingen eller, sällan både och.

Detta är förstas en småsak. Men den är typisk. Hans inställning återkommer i det moraliska och politiska tänkandet. Han invänder, tycker jag med rätta, mot Hanna Arendts uppfattning om ondskans banalitet i samband med rättegången mot Eichman. Han för i stället ett situationistiskt resonemang. När Eichman befann sig tillsammans med sina gamla stridskamrater i Argentina hade han inga behov att dölja sina åsikter. I Israel döljer han sig bakom en lojalistisk moral. Det är situationen som avgör vad han säger. Det hade, menar Tännsjö, inte spelat någon roll vad Eichman haft för någon barndom, hans uppträdande hade inte »kunnat omintetgöras av en antiauktoritär uppfostran». Men är det så enkelt? Jag tror inte det. Jag tänker mig att Eichman med en annan uppfostran inte hade haft det lika lätt att handla som han gjorde. Situationen förklarar mycket, men inte allt.

Seminarierummet spelar en stor roll i Tännsjös bok. Det verkar vara där som historien tar sin början, åtminstone den historia Tännsjö skriver om. Han älskar att dra ut tankar till deras konsekvenser. Han är också förtjust i mätningar och siffror och tilltalas av möjligheten att tillskriva tillstånd och upplevelser siffervärden. Detta är naturligtvis svårt eftersom upplevelser tycks vara beroende av varandra, även sådana som verkar helt motsatta. Tännsjö får emellertid ett tips från Harald Ofstad om att man skulle kunna upplösa tillstånd i »lustatomer», en uppfattning som han tar till sig men snart reviderar. Dock är tillstånd, menar han, »alltid tillgängliga för jämförelser och mätning», en uppfattning som hänger samman med utilitarismen. Han tar som exempel den stund han sitter och skriver: han gillar att skriva, han har lite ont i ett knä och dessutom har han bråttom. Allt detta får naturligtvis olika siff-

ror och lägger man ihop dessa hamnar han ändå på plus, även om plusvärdet avsevärt reduceras av knät och tidsaspekten. Dock går det inte, tycker han, att addera på det sättet, något man som läsare snabbt håller med om. Det är de sammanlagda upplevelserna som är grunden till »lyckonivån» – undvik, skriver han, mål »som undergräver lyckan i världen».

Men jag har ändå svårt att se poängen med dessa resonemang. Vad är egentligen lycka? Jag tycker att hela detta tänkande leder bort från politiken. Tännsjö är mistrogen mot begrepp som frihet, borgerligt belastat som det är. Jämlikhet gillar han bättre, kanske inte som mål, men som medel. För mig är nog båda oavvisliga. Frihet är för mig ett rimligare mål än lycka. Jag vill leva som jag vill. En sådan vilja hänger naturligtvis samman med välstånd, men också med andra förhållanden som yttrandefrihet, föreningsfrihet och frihet att ingå olika kontrakt, alltså ett slags grundläggande handlingsfrihet. Sådana friheter går att kämpa för, de är till sin natur politiska. De har också olika värden för olika människor, något som ibland blir ett extra plus. Och individuella friheter är, som Amartya Sen framhåller, en samhällsprodukt. Friheten är både medel och mål.

Varför blev Tännsjö utilitarist? Kan det vara för att ingen försvarade den, som Tännsjö antyder? Alltså en gest. Det är svårt att tro. Han tar upp en del invändningar mot utilitarismen, som han bemöter. En är att utilitarismen kräver så mycket av sina anhängare. Men detta ser Tännsjö snarast som en fördel. Utilitarismens krav att vi »bör göra världsförbättring till vårt huvudmål» har i Tännsjö en försvarare. Men finns det inte anledningar att vara skeptisk mot världsförbättrare av olika slag? De påminner ju en del om religionens fundamentalister, vare sig dessa är kristna, muslimer eller hinduer.

Men Tännsjö har för mycket av pragmatikern i sig för att falla för någon fundamentalism. Han följde inte maoisterna och stalinisterna vid början av 70-talet. Han engagerade sig i stället i VPK, ett parti som satte vardagens problem över de storstilade visionerna (varav flera hade brutala inslag). När man som läsare söker svar på

frågan om Tännsjös utilitarism hamnar man emellertid snart i seminarierummets diskussioner. Det kan kännas lite trångt.

Mot detta står emellertid hos Tännsjö en lust att pröva och utmana, som är tilltalande. Han kommer mot slutet av boken in på konservatismen. Till sin bestörtning upptäcker han att han tilltalas av Edmund Burkes syn på fördomen som fenomen. Konservativa människor vill gärna bevara åsikter och inställningar just för att de existerar. De har fått ett slags tidens visdom. De är sammanbundna med andra trosföreställningar till en hållning som har en hel del som talar för sig. Tännsjö är inte oförstående. Men det finns ett stående inslag i konservatismen, inte minst hos Burke, som Tännsjö inte kommenterar. De misstror intellektuella. De intellektuella intar, hävdar de, inställningar som är för dramatiska för situationen. De har en tendens att analysera, som kan vara förödande för spröda helheter som fördomar.

Det har varit spännande att läsa *Vänsterdocenten*. Det är en väl-skriven bok, på många ställen rolig, inte minst i karakteristikerna av lärarna på Filosofiska institutionen i Stockholm, en samling original av skilda slag. Till originaliteten hörde en påfallande brist på artighet, eller skall man säga tolerans? Jag minns att jag en gång omkring 1970 inledde ett seminarium på Filosofiska institutionen om Aant Elzingas, Anna Törngrens och min bok *Tradition och revolution*. Med var även Anders Wedberg, som också kommit ut med en bok om tankehistoria, upplagd på ett helt annat sätt än vår bok. Mitt uppe i mina resonemang om de ekonomiska och sociala grunderna till den vetenskapliga revolutionen, hämtade från standardlitteraturen, bröt Wedberg med buller och bång upp från seminariet, rusade ut ur rummet och slängde i vredesmod igen dörren om mina resonemang.

Så gick det aldrig till på våra idéhistoriska seminarier, varken förr eller senare. När jag läser Tännsjös beskrivning av den filosofiska institutionen har jag lättare att se denna händelse. Det är förstås en stor skillnad mellan filosofi och idéhistoria. Som idéhistoriker intresserar man sig för en tanke eller föreställning, alldeles oberoende om denna är sammanhängande eller ej. Man är

intresserad av själva tanken nästan som om den vore en artefakt och man själv arkeolog. Vilken festlig tanke, tänker man, hur kan den ha uppstått? Finns det något i den som är kvar? Eller har den gett upphov till andra tankar, som vi kanske fortfarande lever med utan att se deras ursprung? Kan detta ursprung säga något om hur vi tänker idag?

Filosofer och historiker närmar sig världen från olika håll. Metoderna är olika men målet är det samma.

→

Ronny Ambjörnsson